

Guðrún Kvaran

Orðabókarstörf Konráðs Gíslasonar

1 Inngangur

Flestum kemur líklega fyrst í hug málfræði, tímaritið Fjölur og Jónas Hallgrímsson þegar þeir heyra nafn Konráðs Gíslasonar. Færri minnst hans sem orðabókarmanns og kom hann þó að tveimur útgefnum bókum og hafði fleiri um tíma í undirbúningi. Í greininni verður fjallað um orðabókarmanninn Konráð Gíslason. Fyrst verður dregið saman það sem vitað er um aðkomu hans að orðabókinni *An Icelandic-English Dictionary* sem gefin var út í heftum á árunum 1869–1874. Af orðum hans sjálfs að dæma í bréfi frá 1872 til danska kirkju- og menntamálaráðuneytisins (sjá 2. kafla) mun hann hafa skipulagt þá bók og haft umsjón með henni lengi framan af verkinu.

Í þriðja kafla verður rætt um *Danska orðabók með íslenskum þýðingum* sem prentuð var í Kaupmannahöfn 1851 og er eina orðabókin sem Konráði tókst að fylgja eftir til loka. Þess vegna verður henni gefið meira rými en íslensk-ensku orðabókinni. Sýnishorn verður skoðað og borið að þeim orðabókum sem Konráð nefnir í formála að hann hafi notað við verkið. Reynt verður að gera grein fyrir vinnubrögðum hans þótt önnur lýsing hafi ekki fundist en sú sem fram kemur í nokkuð ítarlegum formála fyrir verkinu. Hann nefnir bókina t.d. hvorki í bréfi sem hann skrifaði konungi 1847 (sjá 2. kafla) né í því sem vísað var til hér að ofan.

Síðar í greininni verður stuttlega dregið saman það sem vitað er um önnur orðabókarverk sem Konráð hafði í huga eða vann við um lengri eða skemmri tíma. Til er lýsing hans sjálfs í bréfinu til kirkju- og menntamálaráðuneytisins frá 1872 á fornorrænni-danskri orðabók

og er áhugavert að kynnast hugmyndum hans um vinnu við slíka orðabók þótt handritið virðist hafa glatast.

2 Íslensk-ensk orðabók

Fyrsta orðabókarverkið sem Konráð tók þátt í að semja var íslensk-ensk orðabók. Hann hóf verkið snemma árs 1840 og var ráðinn til þess af breska auðmanninum Richard Cleasby. Með honum vann Brynjólfur Pétursson fyrst í stað en síðar komu fleiri að verkinu. Til er bréf frá Konráði til Danakonungs frá 13. desember 1847¹ þar sem fram kemur að hann hafi unnið samfellt við orðabókina frá maí 1840 til september 1847. Í bréfi sem Hallgrímur Scheving skrifaði Konráði 4. ágúst 1845 er þó ljóst að Konráð hætti um tíma að vinna fyrir Cleasby á þessum árum, Hallgrími til sárrar mæðu. Í bréfinu stendur m.a. (Finnbogi Guðmundsson 1970:184):

Mikið sé eg eftir því, að þér yfirgáfuð Cleasby, meðan hann þurfti yðar við, því fyrir það sama er hætt við, að talsvert fleiri misfellur verði á verki hans en annars hefði orðið. En að maðurinn hafi þurft yðar við, þó hann ef til vill af enskri stórmennsku ekki hafi viljað láta á því bera, hefir hann sýnt með því að vera sér úti um nýja tilhjálparmenn.

Í öðru bréfi frá Hallgrími frá 3. mars 1847 sést að Konráð er aftur kominn til starfa við orðabókina og spyrst Hallgrímur fréttu af gangi verksins (Finnbogi Guðmundsson 1970:186).

Cleasby lést 1847. Í formála að *Oldnordisk ordbog* eftir Eirík Jónsson (1863:XVIII) kemur fram að söfnun til orðabókarinnar hafi þá að mestu verið lokið og þýðingar yfir á ensku þegar hafnar. Þeim hafi verið haldið áfram og komu að þeim, auk Konráðs, nokkrir Íslendingar þar á meðal Eiríkur sjálfur.

Í mars 1854 taldi Konráð verkið langt komið og sendi prentað sýnishorn til þýska málfræðingsins og orðabókarmannsins Jakobs Grimm til þess að fá álit hans. Grimm hafði sjálfur unnið um nokkurt skeið að þýskri orðabók, *Deutsches Wörterbuch*, og kom fyrsta bindi hennar einmitt út þetta sama ár. Í bréfi frá 5. maí sama ár fór Grimm lofsamlegum orðum um sýnishornið sem Konráð sendi, lýsti yfir ánægju sinni með að Konráði skyldi hafa verið falið að fylgja verkinu eftir og

1 Afrit af bréfinu er varðveitt á Stofnun Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn (Árnasafn, KG 31 a).

spyr hvort eitt bindi muni virkilega nægja fyrir svo umfangsmikið verk (Briefwechsel 1885:309–311).

Sama ár og Konráð sendi sýnishornið til Jakobs Grimm kröfðust erfingjar Cleasbys að fá handritið sent til Englands. Þeir gáfu það Oxfordháskóla og kom það síðar í hlut George Webbe Dasents og Guðbrands Vigfússonar að búa verkið til útgáfu. Konráðs var að engu getið í fyrstu útgáfu orðabókarinnar sem kom út í heftum í Oxford 1869–1874. Hlutur Konráðs og annarra Íslendinga, sem unnið höfðu að bókinni, var réttur þegar Sir William Craigie kom að annarri útgáfu (Cleasby-Vigfússon 1957:vi).

Björn M. Ólsen skrifaði minningargrein um Konráð í *Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags* 1891 og fer þar hörðum orðum um Cleasby og samning hans við Konráð (68–71). Björn þekkti Konráð vel og var samtímis honum í Kaupmannahöfn á árunum 1872–1877. Er því ekki ólíklegt að hann hafi haft í huga frásögn Konráðs sjálfs þegar hann skrifaði (68–69):

Árið 1839 í nóvembermánuði kom til Kaupmannahafnar enskur maður að nafni Richard Cleasby. Hann langaði til að læra íslensku og fjekk kenslu hjá Konráði Gíslasini. Cleasby var auðmaður, enn Konráð fjelítill, og komu þeir sjer nokkru síðar (í aprílmánuði 1840) saman um það, að Konráð skildi fara að safna til forníslenskrar orðabókar, sem svo skildi koma út á kostnað Cleasbys og með nafni hans, enn Cleasby skildi borga Konráði 40 ríkisdali á mánuði hverjum fyrir starf hans. Það var einn af þessum vanalegu samningum milli auðmannsins, sem ekkert veit nje getur, og fátæklingsins, sem hefur góða hæfilegleika; auðmaðurinn lætur peningana, sem hann hefur, fyrir það starf, sem hann vantar vit og þekkingu til að leisa af hendi, og eignar sjer svo að sjálfsögðu allan sóma af starfinu, sem hann hefur keipt, og oft hafa fátækir Íslendingar fir og síðar undirskrifað slíka samninga.

Síðan rekur hann að Konráð hafi unnið fyrir Cleasby í sjö ár og fyrir erfingjana í önnur sjö en þá hafi hann þurft að senda safnið hálfkarað til Englands. Eftir það rekur Björn aðkomu Guðbrands Vigfússonar að verkinu og segir (70):

Og það er að minsta kosti óhætt að fullirða, að Cleasby á sjálfur engan staf í orðabókinni, og að sínishorn þau, sem prentuð eru í formála orðabókarinnar og eignuð Cleasby, eru öll frumsamin af Konráði, þó að þau sjeu prentuð eftir afskriftum með hendi Cleasbys. [...] Enn enginn getur annað sagt, enn að hann hafi fengið fult endurgjald fyrir það, sem hann ljet út, í því, sem Konráð vann fyrir hann, og

aldrei mundi Cleasby, ef hann hefði lifað, hafa gert sig sekan í eins hróplegu vanþakklæti og þeir gerðu, sem rituðu formálann fyrir orðabókinni eftir lát Cleasbys, því að þeir dróttu því að Konráði og öðrum Íslendingum, sem að orðabókinni unnu, að þeir hafi haft Cleasby fyrir fjeþúfu og lítið gert, og reina þannig eftir fremsta megni að svívirða þann mann, sem mest hafði unnið að undirbúningi orðabókarinnar.

Orð Björns M. Ólsens eru hörð og óvægin en til er umsögn Konráðs sjálfs í bréfi dagsettu 26. september 1872 „Til det høje Ministerium for Kirke- og Undervisningsvæsenene.“² Í bréfinu afsakar hann dráttinn á forníslensk-danskri orðabók (sjá 4. kafla) með því m.a. að telja upp þær orðabækur sem út hafi komið frá 1860. Um íslensk-ensku orðabókina skrifaði hann:

Richard Cleasby's „Icelandic-English Dictionary“ (A-R. Oxford 1869–1871) er fra først af udarbejdet efter min Plan og under min Opsigt, ligesom jeg ogsaa selv har samlet en stor Del af det i samme indeholdte Materiale. Men denne Ordbog „enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson“ frembyder efter min Mening i sin nuværende Form (trods den Belæring, der endnu kan hentes) i det hele taget et sørgeligt Exempel paa Tilbagegang i kritisk Henseende. Forøgelsen og Fuldendelsen bestaar væsentligst i Tilføjning af uvedkommende nyislandske Ord og Talemaader, samt nogle af citatløse Egennavne, og Opfatningen synes ikke at vidne om klar Indsigt i Oldtidens Ord og Tanke.

Af þessum orðum er ljóst að Konráð var síður en svo ánægður með það verk sem hann í upphafi skipulagði og hafði umsjón með. Hann virðist hafa haft ánægju af því að vinna að íslensk-ensku orðabókinni á meðan sú vinna stóð og sést það m.a. af því sem hann skrifaði í bréfi til föður síns 26. september 1850 (Bréf 1984:150):

Jeg hef ella mikið að gjöra. Dönsk orðabók, æði stór, handa Íslendingum, á (ef g. l.) að koma út frá mjer, í endalok næsta mánaðar (októbers) eða í nóvember. Þegar það er búíð, fer jeg (ef g. l.) að halda áfram hinni íslenzku orðabók handa enskum mönnum, sem Cleasby heitinn (enskur maður) hafði byrjað; og þykir mjer meira varið í það starf, en hitt (með dönsku orðabókina).

Edvard Collin etatsráð (1808–1886) og Konráð skrifuðust á um orðabók Cleasbys á árunum 1872 til 1884. Í bréfi dagsettu 27. nóvember 1872 afsakar Konráð drátt á svári en gerir síðan ítarlegar athugasemdir við

2 Vitnað er í ljósrít af bréfi sem varðveitt er í Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn.

einstakar greinar í orðabók Cleasbys frá blaðsíðu 249 til 493. Í öðru bréfi frá 30. nóvember sama ár eru viðbætur frá blaðsíðu 352 til 393. Ekki er ólíklegt að Konráð hafi verið búinn að skrifa áður um fyrri hluta orðabókarinnar en bréf um það fundust ekki. Svör Konráðs eru fræðilega unnin, ekki örlar á gremju, en ljóst er að hann hafði ýmislegt út á einstök atriði að setja.

Það verður ef til vill seint hægt að sýna fram á hvaða hlut Konráð, og reyndar aðrir Íslendingar líka, átti í íslensk-ensku orðabókinni, en ef marka má það sem dregið var fram hér að framan er hann allmikill. Óumdeilanlegur er hlutur hans í þeirri orðabók sem rætt verður um í næsta kafla.

3 *Dönsk orðabók með íslenskum þýðingum*

Nánast á sama tíma og Konráð tók að vinna að íslensk-enskri forn-málsorðabók fyrir Cleasby hófst hann handa við að semja *Danska orðabók með íslenskum þýðingum*. Upphaflega átti orðabókin að verða samvinnuverkefni þeirra Konráðs og Jóhanns Halldórssonar sem dvaldist í Kaupmannahöfn frá 1834 til dauðadags 1844 (Páll Eggert Ólason III 1950:24–25). Í formála kemur fram að þeir skiptu verkinu þannig að Jóhann átti að sjá um stafkaflann *m-ø* og hafði lokið við *m* og mestan hluta af *n* þegar hann féll óvænt frá. Eftir það sinnti Konráð verkinu einn og segir í formála (1851:III):

Eftir lát hans breytti jeg nokkuð öllu sniði bókarinnar (eins á þeim hlutanum, sem jeg hafði unnið sjálfur), en hagnýtti það sem hann var búinn með, og vitnaði í það þar sem mjer þótti fallið.

Tilvísanir til Jóhanns eru merktar með skammstöfuninni Jóh. Konráð lætur þess einnig getið að Jóhann hafi verið hvatamaður þess að sótt var um styrk til verksins. Bókin kom út í Kaupmannahöfn 1851. Hún er 596 blaðsíður í stóru broti, þrídálka.

Formáli bókarinnar er mjög rækilegur og gerir Konráð þar grein fyrir þeim orðabókum sem hann notaði. Dönskuna segist hann að mestu hafa tekið úr *Dansk Ordbog* frá 1833 eftir Christian Molbech. Samanburður við hana sýnir að Konráð hefur fylgt henni nokkuð ítarlega. Sumt segist hann hafa tekið úr *Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse* í sex bindum frá 1793–1848 en útgáfu þess verks lauk ekki fyrr en með áttunda bindi 1905 þannig að Konráð hafði ekki aðgang að síðasta hluta stafrófsins. Þá nefnir hann *Fremmed-*

Ordbog eftir Ludwig Meyer frá 1844 sem er önnur útgáfa þeirrar bókar en þangað sótti hann tökuorð í dönsku.

3.1 Samanburður við orðabók Molbechs

Vinnubrögð Konráðs má best sjá af samanburði við þær heimildir sem hann tilgreinir. Í formálanum fyrir orðabók sinni lýsir hann nokkuð nákvæmlega hvernig hann fór að við framsetningu greina, hverju hann breytti frá orðabók Molbechs (t.d. stafsetningu), hverju hann hélt eftir og hvernig flettugreinar eru settar fram, t.d. hvernig greinarmerki eru notuð, og hvað stendur innan oddklofa eða sviga. Hann nefnir í þessu sambandi ekki orðabók Vísindafélagsins.

Í skýringum notar hann víða tilvísanir til fornrita (sjá t.d. í töflu 1 undir *Deeltagelse* og *Deger*). Um þessa ákvörðun sína skrifar Konráð (IV):

Einhver helzti kostur á bók þessari væntir mig að það sje, er jeg hef vísað í fornbækur eða tekið dæmi úr þeim, þó mjer þætti ekki þörf á að þræða rithátt þeirra. – „(fornt)“, við íslenzkt orð, merkir ekki, að þau sjeu úrelt, heldur að þau finnist í fornum bókum.

Á sama tíma og hann er að vinna við dönsku orðabókina er hann að störfum við *Icelandic-English Dictionary* (sbr. kafla 2) og hefur því væntanlega haft dæmi á hraðbergi sem að gagni komu að hans mati.

Rúmsins vegna valdi ég aðeins af handahófi fyrsta dálk á síðu 80 í bók Konráðs, frá *Deeltagelse* til *deiet*, og bar hann saman við orðabók Molbechs og orðabók Vísindafélagsins frá *Deeltagelse* til *Degne* (sbr. töflu 1) og eftir það aðeins við bók Molbechs (sbr. töflu 2) þar sem í ljós kom að bein tengsl virtust óveruleg við orðabók Vísindafélagsins en aftur á móti talsverð við bók Molbechs. Flettiorðin í bók Molbechs á síðum 160–161 eru nær öll hin sömu og hjá Konráði að öðru leyti en því að Molbech birtir engin aðkomuorð. Konráð aftur á móti stjörnumerkir allmörg flettiorð á síðunni, en um stjörnuna er þessi skýring í formálanum (1851:iv):

Stjarna (*) er sett a) við þau orð, sem ekki eru gotnesk³ eða ekki eru komin í dönsku úr hinum gotnesku málum. – Þó er henni sleppt við þau, sem orðin eru svo eiginleg dönskunni, að ekki ber á, að þau

3 Skýring í orðabók Konráðs við *gothisk* er 'gotneskur' og henni fylgja dæmin „Den gothiske Folkestamme“ og „En g. Bygning“ (1851:173). Í skýringunni við notkun stjörnunnar (*) er þó ljóst að þar notar Konráð *gotneskur* í merkingunni 'germanskur'.

sjeu útlenzk, t.a.m. *Alter, Præst, Fest, Feber*, – b) við gotnesk orð, sem eru mjög ódönskuleg, t.a.m. *Everlasting, Verruf*.

Í töflu 1 er gerður samanburður á Konráði og fyrirmyndum hans. Í fyrsta dálki eru nefndar fletturarnar eins og þær eru í orðabók Molbechs, í öðrum dálki er sýnt hvernig Konráð þýðir eða breytir og í þriðja dálki er sama stafbil úr orðabók Vísindafélagsins.

Christian Molbech	Konráð Gíslason	Videnskaberne Selskab
<i>Deeltagelse</i> , en. <i>det</i> , at tage Deel i noget (saavel egentlig som figurl.) Mange ønskede hans Deeltagelse i Selskabet. Hendes Deeltagelse i min Sorg var oprigtig. Han hørte denne Tidende med stor Deeltagelse.	<i>Deeltagelse</i> , sk., það að deeltage eða tage Deel: Mange ønskede hans D. i dette Forehavende að hann hyrfi að þessu ráði (með þeim). Hendes D. i min Sorg var oprigtig hún samhryggðist mjer einlæglega. Han hørte denne Tidende med stor D. Þessi tíðindi fengu mikið á hann.	<i>Deeltagelse</i> (en) n. s. <i>Gierningen at tage Deel i noget. Han saae det an uden Deeltagellse.</i>
<i>Deeltager</i> , en. pl. -e. En Person, som tager Deel, har Deel i noget.	<i>Deeltager</i> , ft. -e, kk., hlutakari (Skuggsjá), hlutakandi (623).	<i>Deeltager</i> (en) n. s. <i>En Person, som tager Deel i noget.</i>
<i>deelviis</i> , adv. for en Deel, i Henseende til nogle Dele.	<i>deelviis</i> , ao., í pörtum, (sb. í smásmökkum); að nokkru leyti.	Ekki fletta.
<i>Deels</i> , adv. som altid bruges i en disjunctiv Sætning: for en Deel. Deels var jeg ikke tilstede, og deels var Sagen mig uvedkommende. Besætningen bestod deels af Indfødte, deels af Fremmede. (Jvf. tildeels .)	<i>deels</i> [bls. 79], st., að nokkru leyti, sumpart; Besætningen bestod d. af Indfødte, d. af Fremmede. D. var jeg ikke tilstede, og d. var Sagen mig uvedkommende það var hvorttveggja (eða bæði) ... enda (heldur fornlegt), hvorki ... enda.	<i>Deels</i> , adv. [af Deel]. For en Deel. Bruges meest igientaget, undtagen med præp. til foran.
<i>Deger</i> , et. pl. -e. Et Antal af 10; bruges allene hvor Talen i Handelen er om Huder og Skind.	<i>Deger</i> , ft. -e, kl., [dekur-r], dekur (tugur ⁴ skinna eða húða). b) fjórir dekrar af gerzkri skinnavöru, (sb. timbr Fms. XI, 325).	<i>Deger</i> (et) n. s. [af Lat. Decas.] Et Antal af 10. Bruges allene om Huder og Skind.

Christian Molbech	Konráð Gíslason	Videnskabernes Selskab
<i>Degn, en. pl. -e. [af Lat. Diaconus.] en Kirkebetient, som forestaaer Sangen og opvarter Præsten under Gudstienesten. Degne i Kiøbstæderne have nu i Almindelighed Navn af Klokkere.</i>	<i>Degn, ft. -e, kk., (sb. djákn, já f. ja = e], djákni, meðhjálpari: Degne i Kjøbstæder have nu i Almindelighed Navn af Klokkere.</i>	<i>Degn (en) n. s. Degne [af Lat. Diaconus.] En Mand, som forestaaer Sangen, og opvarter Præsten, i Kirker, hvor der er ingen Klokker. [af Lat. Decanus.] Fordum en Medbroder af et Domkapitel, som kaldtes Domdegn.</i>
<i>Degne, v. n. 1. poet. arte sig som en Degn. „det tidligt degne skal, der gode Degn skal blive.“ Baggesen.</i>	Ekki fletta.	Ekki fletta.

Tafla 1: Samanburður á orðabók Molbechs, Konráðs og orðabók Videnskabernes Selskab.

Ef litið er á einstakar flettur hjá Molbech í töflu 1 má sjá að Konráð fylgir honum nokkuð nákvæmlega. Í þýðingunni á *Deeltagelse* valdi Konráð þó að breyta notkunardæminu, þ.e. „*Mange ønskede hans D. i dette Forehavende* að hann hyrði að þessu ráði (með þeim)“ í stað „*Mange ønskede hans Deeltagelse i Selskabet*“ hjá Molbech. Konráð þýðir notkunardæmin á íslensku notendum til glöggvunar. Í næstu flettu, *Deeltager*, þýðir Konráð ekki skýringu Molbechs en notar orð sem hann þekkir úr fornu máli en örugglega einnig úr samtímamáli. Dæmi eru um bæði orðin *hluttakari* og *hluttakandi* í Ritmálssafni Orðabókar Háskólans allt fram á 20. öld.

Milli orðanna *deelviis* og *Deels* eru 15 orð stjörnumerkt hjá Konráði. Þar er því um tökuorð að ræða og ekki að vænta að þau séu í bók Molbechs (sjá umfjöllun um aðkomuorð í 3.2). Skýringu Molbechs við *Deels* „som altid bruges i en disjunktiv Sætning“ sleppir Konráð en setur þess í stað skammstöfunina st. fyrir „samtenging“. Konráð þýðir ekki notkunardæmin eins og hann gerði undir *Deeltagelse* heldur gefur hann aðeins þýðingu á samtengingunni. Hann breytti röð notkunardæmanna þannig að skýringin 'að nokkru leyti, sumpart' á betur við fyrra dæmið en 'hvorttveggja (eða bæði) ...enda (heldur fornlegt), hvorki ... enda' við hið síðara.

Konráð gerir nokkrar breytingar á flettunni *Deger*. Hann þýðir ekki beint þótt fyrri hluti skýringarinnar sé merkingarlega hinn sami og hjá Molbech og í orðabók Vísindafélagsins og bætir síðan við b) lið 'fjórir dekrar af gerzkri skinnavöru'. Þar vísar hann í Fornmannasögur og í orðið *timbr* en það er notað um 40 skinn (Fritzner III:703).

Konráð fylgir Molbech ekki heldur nákvæmlega þegar kemur að orðinu *Degn*. Hann sleppir tilvísun Molbechs til latínu en tengir hins vegar saman orðin *degn* og *djákni* málsögulega. Hann tekur þó með danska notkunardæmið án þess að þýða það en breytir því lítillega, fellir burt greininn í „Kiøbstæderne“. Orðabók Vísindafélagsins skiptir þessari flettu í tvennt, þ.e. eftir því hvort að baki liggur latneska orðið „diaconus“ eða „decanus“. Eins og sjá má fór Konráð ekki þessa leið.

Konráð sleppir að taka með sögnina að *degne* líklegast vegna þess að hún var ekki notuð í almennu máli á hans dögum í Danmörku heldur aðeins í skáldskap. Sú sögn er heldur ekki í orðabók Vísindafélagsins.

Þar sem tengsl við orðabók Vísindafélagsins eru lítil í töflu 1 er látið nægja að bera saman orðabók Molbechs og orðabók Konráðs í töflu 2.

Christian Molbech	Konráð Gíslason
<i>Degnebolig</i> , en. <i>fri Bolig som er bestemt f. en Degn; en Degns Embedsbolig.</i>	<i>Degnebolig</i> djáknahús sem hann hefur leigulaust.
<i>Degneenke</i> , en. <i>Enke efter en Degn.</i>	<i>Degneenke</i> djáknaekkja.
<i>Degnejord</i> , en. <i>J. som ligger til et Degnekald, som hører til en Degns Indkomster.</i>	<i>Degnejord</i> djáknaland sem hann hefur leigulaust.
<i>Degnekald</i> , et. <i>en Degns Embede og Bestilling.</i>	<i>Degnekald</i> djákna-embætti.
<i>Degnekone</i> , en. <i>En Degns Hustru.</i>	<i>Degnekone</i> djáknakona.
<i>Degnekorn</i> , et. <i>En vis aarlig Afgift i Korn af Sognemændene til Degnen.</i>	<i>Degnekorn</i> það korn sem sóknarbændurnir gjalda djáknnum.
<i>Degneoffer</i> , et. <i>Offer i Penge, som gives Degnen ved Høitider.</i>	<i>Degneoffer</i> offur (sb. <i>Offer</i>) sem djákni fær.
<i>Degnepenge</i> , pl. <i>Penge, som gives Degnen ell. Klokkeren i St. for Offer eller Degnekorn. (Holberg.)</i>	<i>Degnepenge</i> , ft., peningar sem djáknnum eru goldnir af sóknarbændum í stað offurs eða korns.
<i>Degnestol</i> , en. <i>Stol i Kirken, hvor Degnen staaer medens han synger.</i>	<i>Degnestol</i> djáknastúka.
<i>Degnetrave</i> , en. <i>En Afgift af visse Neg, som p. nogle Steder gives Degnen i Stedet for Korn i Skieppen, og i Forhold t. Præstens Tiende. (Mandix d. Kammervæsen. 168.)</i>	<i>Degnetrave</i> djáknabundin (ft.), þ. e. kornvöndlar sem djáknnum eru goldnir á sumum stöðum í Danmörku í stað korns.

Christian Molbech	Konráð Gíslason
<i>Dei</i> , en. ud. pl. [Isl. <i>Deig</i> ; skrives ogsaa endnu <i>Deig</i> .] en sammenæltet Blanding af Meel og Vand, ell. af Meel, Smør, Melk, m.m. hvoraf bages Brød ell. Kage. (s. <i>Kagedei</i> , <i>Smørdei</i> , <i>Suurdei</i> .) At lægge <i>Dei</i> : blande Meel med Vand og <i>Suurdei</i> eller <i>Giær</i> , og hensætte det for at giæres. At ælte <i>Dei</i> . = <i>Deirand</i> , en 1. <i>Rand af Dei om Kiødmad</i> , som bages. 2. en <i>dei</i> et eller ikke giennembagt <i>Rand i Brødet</i> .	<i>Dei</i> (líka <i>Deig</i>), án ft., sk., [deig], deig: Lægge <i>D</i> . búa til deig. Ælte <i>D</i> . hnoða deig. Sb. <i>Bolledei</i> , <i>Kagedei</i> , <i>Suurdei</i> .
<i>Deirulle</i> , en. En glathøvlet Valse af Træ, som løber om paa en Stok, med to Haandgreb, og hvormed man iævner <i>Deien</i> til visse Slags Bakkelse (<i>Smørdei</i>).	Dálkur 2 á bls. 80: <i>Deirulle</i> eins konar brauðkefli.
<i>Deiskrabe</i> , en. Et Redskab til at skrabe <i>Deien</i> af <i>Truget</i> .	Dálkur 2 á bls. 80: <i>Deiskraber</i> deigskafa.
<i>Deitrug</i> , et. <i>Trug</i> , hvori man ælter <i>Dei</i> (<i>Olufsen</i>).	Dálkur 2 á bls. 80: <i>Deitrug</i> deigtrog (sem deig er hnoðað í).
<i>dei</i> et, adj. 1. blød, som <i>Dei</i> , klæget; ikke giennembagt. <i>Brødet er dei</i> et. (<i>Moth</i>) 2. <i>besmuurt med Dei</i> .	<i>dei</i> et, ft. <i>deiede</i> , e., sem er eins og deig, hrár (um brauð), illa bakaður: <i>Brødet er d</i> . Sb. <i>klæg</i> . – b) deigugur: <i>Deiede Hænder</i> .

Tafla 2: Frekari samanburður á Molbech og Konráði

Molbech valdi þann kost að setja samsetningar undir grunnorðið eins og oft er gert til að spara rými. Konráð valdi aftur á móti að gera hverja samsetningu að sjálfstæðri flettu. Á eftir orðinu *Degn* (sjá töflu 1) fylgja allmargar samsetningar með *Degne*- að fyrri lið. Hér var farin sú leið að brjóta upp flettugrein Molbechs til þess að einfalda samanburðinn. Konráð þýðir ekki alltaf nákvæmlega eftir Molbech en lagar skýringarnar þannig að þær samræmist betur íslenskum veruleika. T.d. tekur hann fram við *Degnetrave* að það eigi við sums staðar í Danmörku.

Konráð stýttir talsvert texta Molbechs við orðið *Dei*. Hann hefur líklega talið að allir vissu hvað þyrfi til að búa til deig. Öll þrjú orðin sem vísað er til, *Bolledei*, *Kagedei*, *Suurdei* hjá Molbech og Konráði, eru skýrð sérstaklega á réttum stað í stafrófsröðinni. Samsetningarnar *deirulle*, *deiskrabe* og *deitrug* eru sett eftir reglu Molbechs undir orðið *dei*. Samsvarandi orð hjá Konráði lenda samkvæmt stafrófsröðinni í öðrum dálki á síðu 80 en eru þó tekin með hér til samanburðar við Molbech. Flettunni *dei*et breytir Konráð lítillega og bætir við notkunardæmi í b) lið um „deigugar hendur“ sem einnig er að finna í orðabók Vísindafélagsins og er hugsanlega fengið þaðan.

Af þessum samanburði á einum dálki í orðabók Konráðs í töflum 1 og 2 má sjá hvernig hann fylgir Molbech. Sömu flettiorð eru valin og flest notkunardæmin einnig. Konráð breytir helst þar sem hann telur að önnur skýring eða viðbótarskýring komi hans notendum að meira gagni. Hann stytir aðeins þar sem hann telur lýsingu Molbechs of langa (*Degn, Dei*) og óþarfa fyrir tvímála bók. Eins og sjá má af þriðja dálki í töflu 1 er meiri munur á skýringum í orðabók Vísindafélagsins. Konráð hefur væntanlega haft útkomin bindi við höndina við verk sitt þótt hann hafi kosið bók Molbechs sem meginfyrirmynd. Hún hentaði einnig betur en þau sex bindi sem komin voru út af orðabók Vísindafélagsins.

3.2 Samanburður við orðabók Meyers

Eins og Konráð getur um í formála notar hann orðabók Ludwigs Meyers frá 1844 við val á þeim orðum sem ekki eru „gotnesk“ (sbr. 3.1). Öll stjörnumerktu orðin í fyrsta dálki á síðu 80 hjá Konráði er að finna í bók Meyers. Konráð notar orðið „aðkomuorð“ í formálanum að dönsku orðabókinni (1851:IV) þar sem hann segir: „Ekki hef jeg síður vísað til íslenzkra aðkomuorða, þegar dönsk orð eru dregin af þeim, (sb. Eventyr, Præst).“ Hann virðist, að mínu mati, greina á milli fornra tökuorða, sem sameiginleg eru norrænum málum, og þeirra sem ný eða nýleg eru í dönsku.

Konráð Gíslason	Ludvig Meyer
* <i>defect</i> , ft. -e, e., sem í vantar (t.a.m. um bók)	Defect , 1., en, Mangel, Feil, Ufuldstændighed, det Manglende, f. Ex. i en Kasse, i en Bog ...
* <i>Defension</i> , ft. -er, sk. vörn, einkanl. málsvörn	Defension , l., en, Forsvar, Modværge, Værn, Forsvarslinie, Forsvarsanstalt, Forsvarsskrift
* <i>defensiv</i> , ft. -e, e., varnar-. Gagnstætt: <i>offensiv</i> .	defensional, defensionel og defensiv , beskyttende, værnende, forsvarrende
* <i>Defensivalliance</i> = <i>Forsvarsforbund</i> .	Defensiv-Alliance , Forsvarsforbund
* <i>Defensivkrig</i> = <i>Forsvarskrig</i> .	D=Krig, Forsvarskrig
* <i>Defensivvaaben</i> = <i>Forsvarsvaaben</i> .	D=Vaaben, Forsvarsvaaben
* <i>Defensor</i> , ft. -er, kk., sakar verjandi.	Defensor , l., en, Forsvarer, Beskytter, Forfægter; den Sagfører, som i offentlige Sager gives den Tiltalte til Forsvar

Konráð Gíslason	Ludvig Meyer
* <i>Deficit</i> (eiginl. sögn, og merkir vantar), kl., það sem á vantar að tekjurnar jafnist við gjöldin.	Deficit , l, et, = Defect , f.d., is. det, som mangler i Indtægten, for at gjøre den lige med Udgiften
* <i>Defilee</i> , sk. þröngur vegur, Sb. <i>Huulvei</i> .	Défilé , fr., en, snever Pas, Huulvei
* <i>defilere</i> , h. s. 1, (um herlið) fara þröngvan veg; ganga fram hjá e-u hver eptir öðrum.	défilere , drage gennem en Huulvei; trække forbi i smalle Rækker el. ogsaa Mand for Mand
* <i>definere</i> , ás. 1, nema (þ.e. kveða svo skýrt á hvað e-ð sje að maður greini það nægilega frá öllu öðru.)	definere , l, eg. angive Grændserne; bestemme, give et nøie bestemt Begreb om en Ting
* <i>Definition</i> , ft. -er, sk. nám (sb. <i>definere</i>).	Definition , en, Udvikling, Forklaring, Bestemmelse (af et Begreb)
* <i>definitiv</i> , ft. -e, e., = <i>endelig</i> b. Sb. <i>uforanderlig</i> , <i>ugjenkaldelig</i> .	definitiv ; afgjørende; endelig afgjort, bestemt (modsat provisorisk), uforanderlig, uigjenkaldelig
* <i>Degeneration</i> , sk., það að <i>degenerere</i> .	Degeneration , en, Udartning, Vanslægtning
* <i>degenerere</i> , h. s. 1, úrkynjast, affeðrast, verða ættleri.	degenerere , udarte, vanslægte, blive slettere
* <i>Degradation</i> , ft. -er, sk., það að <i>degradere</i> .	Degradation , ny l, en, Afsættelse fra en Værdighed, Fornedrelse, Nedværdigelse
* <i>degradere</i> , ás. 1, setja e-n í lægri stjett úr annari hærri (sb. lækka).	degradere , l, nedsætte, afsætte fra en Værdighed, fornedre, nedværdige

Tafla 3: Samanburður á orðabók Konráðs og orðabók Meyers

Samheiti eru talsvert notuð hjá Meyer og virðist Konráð kjósa þá leið að velja algengustu merkinguna en láta vera að finna viðeigandi þýðingar á öllum þeim orðum sem Meyer hafði valið sem skýringu. Hann nýtir sér því bók Meyers á annan hátt en Molbechs eins og sjá má í töflum 1 og 2. Sem dæmi má nefna fyrsta orðið *defect*. Hjá Meyer er skýringin 'Mangel, Feil, Ufuldstændighed, det Manglende, f. Ex. i en Kasse, i en Bog.' Konráð notar aðeins síðasta hluta skýringarinnar. Sama gildir t.d. um **Defension* sem Konráð þýðir með „vörn, einkanal. Málsvörn“ en Meyer með „Forsvar, Modværge, Værn, Forsvarslinie, Forsvarsanstalt, Forsvarsskrift“. Við sagnleidd nafnorð, t.d. *Definition*, *Degradation*, lætur Konráð sér nægja að nota „það er ...“ og vísa til sagnarinnar.

Í formálanum að *Danskri orðabók með íslenskum þýðingum* minnst Konráð ekkert á hvernig hann kaus að nýta sér orðabók Meyers (sbr. 3.1 hér að ofan). Stjörnumerkingin (*) framan við orð á þó við þau sem hann sótti til Meyers án þess að það sé nefnt sérstaklega.

3.3 Aðrar heimildir Konráðs

Þegar Konráð vann við orðabókina hafði hann einkum tvær íslenskar orðabækur til þess að fletta í. Önnur var íslensk-latnesk-dönsk orðabók Björns Halldórssonar frá 1814 og hin dönsk-íslensk orðabók Gunnlaugs Oddssonar frá 1819. Fremst í orðabók Konráðs er listi yfir skammstafanir og tilvísanir og þar eru þessar orðabækur báðar nefndar sem heimildir en að auki fjölmörg fornit, *Um frumparta íslenzkrar tungu í fornöld* eftir Konráð sjálfan (1846), *Grasafræði* Odds Hjaltalíns (1830), *Jóns Péturssonar Lækninga-Bók* (1834), orðabókarhandrit Páls Þorbergssonar og *Safn af íslenzkum orðskviðum* sem Guðmundur Jónsson gaf út (1830). Að auki tilgreinir hann sem heimildarmenn Björn Gunnlaugsson, Bjarna Thorarensen, Hallgrím Scheving, Jónas Hallgrímsson og Jóhann Halldórsson sem áður var getið.

Ekki er að sjá að Konráð hafi haldið fram orðasmíð Jónasar Hallgrímssonar, vinar síns, því að nokkur leit er að skammstöfuninni J. H. í bókinni. Hana fann ég þó á nokkrum stöðum, m.a. við þýðinguna á danska orðinu *giftblanderske* sem er 'eiturbyrila'. Það notar Jónas í þýðingu á kvæðinu *Dagrúnarharmur* (Die Kindsmörderin) eftir Friedrich Schiller: „sætt er eitur þitt, / er það nú goldið, / eiturbyrila / ungra hjartna“ (Jónas Hallgrímsson 1989:80). *Giftblander* er fletta í orðabók Molbechs en Konráð gerir úr tvær:

Molbech:

Giftblander, en. den, som blander, tilbereder G. i den Hensigt dermed at dræbe Andre. Om et Fruentimmer bruges: Giftblanderske, en.

Konráð:

Giftblander, ft. -e, kk., sá sem byrlar eitur.

Giftblanderske, ft. -r, kvk., sú sem byrlar eitur, (eiturbyrila, J. H.).

Jónasar er einnig getið við orðið *Æther*. Þar velur Konráð skýringarnar 'eldloft', sem hann hefur úr orðabók Björns Halldórssonar, 'vindblá' úr orðabók Gunnlaugs Oddssonar og 'ljós-vaki' sem Jónas hafði notað í þýðingu sinni á *Stjörnufræði* G. F. Ursins (1842).

Við orðin *Skildpadde*, *Blöddyr* og *Hvirveldyr* notar Konráð 'skjaldbaka', 'lindýr', 'hryggdýr' án þess að geta Jónasar sem fyrstur notaði þau á prenti í grein í *Fjölni* hálfum öðrum áratug áður (1836:2,3) en hugsanlegt er að orðin hafi þegar verið það algeng í málinu að honum hafi þótt óþarft að geta heimildarinnar. Konráð er einnig með orðið 'skelpadda' sem þýðingu á *skildpadde* en það er ekki komið frá Jónasi

heldur er talsvert eldra og a.m.k. frá miðri 17. öld (sbr. Ritmálssafn Orðabókar Háskólans). Orðin *Bløddyr* og *Skildpadde* eru bæði flettiorð hjá Molbech sem lýsir þeim allnákvæmlega. *Hvirveldyr* er ekki fletta hjá honum.

Oft hefur verið vitnað til orðasmíðar Jónasar í þýðingu hans á *Stjörnufræði* Urins. Ég skoðaði þau orð sem Bjarni Vilhjálmsson tók saman í grein í *Skírni* um nýyrði Jónasar í *Stjörnufræðinni* (1944: 99–130) og bar saman við orðabók Konráðs til þess að kanna hvort Konráð hefði leitað í smiðju til Jónasar. Ég skoðaði einnig orðabók Gunnlaugs Oddssonar frá 1819 sem reyndar hafði ekki öll orðin sem flettu. Eins og við mátti búast eru ekki nærri öll orðin í bók Molbechs þar sem hann sneiddi hjá aðkomuorðum. Tafla 4 sýnir samanburðinn. Í fremsta dálki eru dönsk orð úr orðabók Konráðs, í næsta dálki skýringar hans, í þriðja dálki orð frá Jónasi samkvæmt grein Bjarna Vilhjálmssonar og í síðasta dálki eru skýringar orðanna í orðabók Gunnlaugs. (+) er settur við þau orð sem eru í orðabók Molbechs.

Danska	Konráð Gíslason	Jónas Hallgrímsson	Gunnlaugur Oddsson
Apogæum	fjarlægð við jörðina	jarðfjærð	
Atmosphære	gufuhvolff, þokulopt	lofthaf	dampahvolff
Brændeglas (+)	eldgler	eldgler	
Centrifugalkraft	frásóknarafl hlutanna ⁵ frá miðpunkti hringbrautar sinnar	miðflótttafl	miðpunkt-flýandi-kraftur
Centripetalkraft	tílsóknarafl hlutanna til miðpunkts hringbrautar sinnar	miðsóknarafl	miðpunkt-sækiandi kraftur
Elastisk (+)	sem lætur undan og tekur við sjer aptur, sem teygja eða staður er í	fjaður magnaður	hefir spennikraft
Electricitet (+)	rafmagn	rafurmagn	
Ellipse	2) (í mælingafræði), sporbaugur	sporbaugur	
Friction	núningur, nugg	núningsfyrirstaða	nagg, nudd, vidnúningur
Mikroskop	stækkunargler, stækkunarpípa	sjónauki	stækkunargler
Nutation	rugg, eða þvíuml.	rugg	

5 Engar skýringar eru á því í formála hvers vegna Konráð kýs að nota tvenns konar leturstærð í skýringum sínum (sjá einnig töflu 1 og 2).

Danska	Konráð Gíslason	Jónas Hallgrímsson	Gunnlaugur Oddsson
Optik (+)	sjónarfræði, ljósfræði	ljósfræði	síónar-liós-liós-striála-fræði
Passat (+)	stöðuvindur (í nánd við miðjarðarhring)	staðvindur	þrávindi, rakinn vindr frá sømu átt (í sudur hluta heims)
Pendul	dingull (t. a. m. á stundaklukku; sb. <i>Uro</i> b)	hengill	veifilód
Perigæum	mest nálægð (reikandi stjörnu) við jörðina	jarðnánd	
Perturbation	truflun	hrakningar	
Sextant	mælingaverkfæri sem skipt er í (sjöttung hrings =) 60 mælistiga	sextungur, skuggsjárbaugur	
Synsvinkel (+)	sjónarhorn (þ. e. kverk á milli tveggja hinna yztu sjónargeisla	sjónarhorn	
vandret (+)	marflatur (B. H.)	hafjafn	
Vaterpas (+)	lágmal (Sch.)	hafflatarmælir	marfløtsmælir
Æther	eldlopt, vindblá (B. H., G. O.), ljós-vaki (J.H.)	ljósvaki	vindblá, heid

Tafla 4: Samanburður á notkun nýyrða hjá Konráði, Jónasi og Gunnlaugi

Tvö orðanna eru umrituð hjá Konráði: *elastisk* og *sextant*. *Elastisk* skýrir hann: 'sem lætur undan og tekur við sjer aptur, sem teygja eða staður er í.' Molbech skýrir orðið: 'som har den Egenskab, efter en udvidende Sammentrykning ell. Bøining igien at trække sig sammen og indtage sit forrige Rum'. *Sextant* skýrir Konráð: 'mælingaverkfæri sem skipt er í (sjöttung hrings =) 60 mælistiga.' Það orð er ekki hjá Molbech og Konráð hefur skýringuna ekki heldur úr orðabók Vísindafélagsins. Reikna má með að hann hafi leitað víðar fanga en í þeim þremur orðabókum dönskum sem hann tilgreinir enda segir hann í formála að hann hafi tekið auk orðabókanna áður nefndu „fátt eitt úr öðrum bókum eða tali“ (1851:III). Áhugavert er að skoða orðið *electricitet*. Molbech hefur lýsingu á fyrirbærinu: 'Den Tilstand hos visse Naturlegemer, hvorved den electricke Materie bliver virksom, eller yttre sig i electricke Phænomener'. Konráð sleppir henni en notar aðeins jafnheitið 'rafmagn'. Jónas hafði notað *rafurmagn* í þýðingu sinni. Elsta dæmi Orðabókar Háskólans um *rafmagn* er úr riti Gísla Brynjólfssonar, *Dagbók í Höfn*, sem skrifuð var 1848 (1952:260).

Vel má hugsa sér Konráð hafi orðið annaðhvort frá honum eða öðrum Íslendingum samtímis í Kaupmannahöfn.

Eins og sjá má notaði Konráð fimm af nýyrðum Jónasar, *sporbaugur*, *eldgler*, *ljósfræði*, *ljósvaki* og *sjónarhorn*, en getur hans aðeins við orðið *ljósvaki* þar sem hann er einnig með tillögur Björns Halldórssonar og Gunnlaugs Oddssonar. Frá Gunnlaugi hefur hann orðið *vindblá* en jafnheitið 'stækkunargler' sem Gunnlaugur gefur einnig á *Mikroskop* er ekki frá honum komið því að það þekkist að minnsta kosti frá síðasta þriðjungu 18. aldar (sbr. Ritmálsskrá Orðabókar Háskólans).

3.4 Viðtökur og ummæli

Ekki virðist mikið hafa verið fjallað um *Danska orðabók með íslenskum þýðingum* á Íslandi þegar hún kom út. Við allnokkra leit í íslenskum samtíma ritum og blöðum hef ég ekki getað fundið eiginlegan ritdóm. Árið 1855 var dreift boðsbréfi sem eignað er Jóni Ingjaldssyni presti á Húsavík þar sem hann gagnrýnir bókina og boðar viðauka með nánari skýringum. Þeir komu þó aldrei út.

Eins og fram hefur komið ritaði Björn M. Ólsen eftirmæli eftir Konráð látinn og kom þar m.a. að dönsku orðabókinni (1891: 65–66). Þar segir hann að það hafi einkum verið áhugi Konráðs að hreinsa dönskuslettur úr málinu sem hvatt hafi hann til þess að vinna orðabókina. Honum hafi gramist að lærðir menn hugsuðu á dönsku „og klæddu því hugsanir sínar í danskan búning, jafnvel þegar þeir töluðu eða skrifuðu á íslensku“ (66). Ekkert kemur fram í formála Konráðs né í öðrum skrifum, sem varðveitt eru og ég hef farið yfir, hvers vegna þeir Jón Halldórsson ákváðu að fara af stað með verk af þessu tagi. Björn M. Ólsen var góður vinur Konráðs, samtíma honum í Kaupmannahöfn um skeið á þeim tíma sem hann vann að dönsku orðabókinni og íslensk-ensku orðabókinni (sbr. 2. kafla), og er ekki ólíklegt að hana hafi borið á góma í samtölum þeirra. Ekkert er þó til skjalfest um það svo vitað sé.

Á sömu síðu hélt Björn M. Ólsen áfram:

Engin bók, sem út hefur komið á þessari öld, hefur átt jafnmikinn þátt í að útríma dönskublendingnum úr tungu vorri eins og þessi. Áhrif hennar á ritmál vort hafa verið fjarska mikil og væri hægt að sanna það með mörgum dæmum, ef tími og rúm leifði. Hún hefur nú í 40 ár kent ungum og gömlum eigi að eins að skilja dönsku heldur og að þíða hana á hreina íslensku. Þíðingar orðanna eru vanalega smellnar og rammíslenskar, og þó að það komi stundum fyrir, að það

finnist ekki í orðabókinni, sem verið er að leita að í þann svipinn, þá má segja slíkt hið sama um allar orðabækur.

Af þessari umsögn má sjá að Björn M. Ólsen kunni að meta orðabók Konráðs. Ekki er vitað hve stórt upplagið var en bókin mun hafa verið til víða á heimilum, einkum þeim efnameiri. Umdeilanlegt er hvað er smellið og hvað ekki, en afar góð þekking Konráðs á fornu máli hefur komið að góðu haldi við skýringarnar. Þótt Konráð hafi búið erlendis mestan hluta ævinnar var hann í góðu sambandi við Íslendinga í Kaupmannahöfn og var þannig stöðugt í tengslum við samtímamálið og gat leitað til heimildarmanna ef þörf var á.

Konráð leit sjálfur á orðabók sína sem frumsmíð „en frumsmíðir standa til umbóta“ (1851: IV). Það kom í hlut Jónasar Jónassonar á Hrafnagili að semja og gefa út ásamt fleirum næstu dansk-íslenska orðabók, undir titlinum *Ný dönsk orðabók með íslenzkum þýðingum*. Hún var gefin út í Reykjavík 1896. Frumrit Jónasar er varðveitt í eiginhandarriti á Amtsbókasafninu á Akureyri. Í formála fyrir eiginhandarritinu frá ágúst 1896 kemur fram að bókin var frá Jónasar hendi að mestu unnin á árunum 1885–1889. Þá var Konráð enn á lífi (d. 1891) en ekki er vitað til þess að Jónas hafi verið í sambandi við Konráð. Meðal rita sem Jónas studdist við var „Konráðs orðabók“. Orðabók Jónasar kom þó ekki út fyrr en 1896 og höfðu þá verið gerðar ýmsar viðbætur og leiðréttingar.

Formáli Jónasar, sem hann skrifaði 1896, var ekki notaður í útgefnu bókinni heldur formáli, sem undirritaður er af Birni Jónssyni, einum meðhöfundum bókarinnar á síðari stigum, einnig í ágúst 1896. Þar kemur fram að Íslendinga hafi lengi vantað „nýja, handhæga, alþýðlega danska orðabók með íslenzkum þýðingum“. Íslenska og danska hafi breyst mikið frá því að orðabók Konráðs kom út, orð dáíð, önnur orð breytt um merkingu og ný orðið til. Í nýju bókinni sé mikið efni sem ekki sé í bók Konráðs „en vantar yfirleitt það eitt af hennar orðaforða, sem nú er úrelt orðið eða þar um bil“ (1896: III). Um bók Konráðs segir enn fremur: „Það er einnig óhandhæg bók og ekki við alþýðu hæfi, meðal annars nokkuð kostnaðarsöm.“ Vissulega var nýja bókin handhægari, ódýrari og nær nútíma og ekki hefur þótt eftir útkomu hennar ástæða til að gefa bók Konráðs út að nýju.

Orð Björns Jónssonar lýsa að einhverju leyti viðhorfi samtíma hans til *Danskrar orðabókar með íslenzkum þýðingum* þótt hann sé um leið að mæla með nýju bókinni. Hún þótti að sögn Björns dýr og hefur það því helst verið á færi hinna efnameiri eða þeirra sem nauðsynlega þurftu á orðabók að halda að eignast hana.

4 Önnur orðabókaverk

Í áður nefndu bréfi til konungs frá 1847 (sjá 1. kafla) kom fram að Konráð ynni að orðabók yfir íslenskt nútímamál með dönskum skýringum. Sennilega er það þetta verk sem Hallgrímur Scheving talar um í bréfi til Konráðs 1849 en þar stendur m.a. (Finnbogi Guðmundsson 1970:190–191):

Pér mælist til, að eg feli yður á hendur mín íslenzku orðasöfn, af því „Samfundet for dansk Litteraturs Fremme“ hafi beðið yður að taka saman íslenzka og danska orðabók yfir nýrra málið. Segizt þér síðan láta bókina koma út undir mínu nafni, en setja merki við það sem þér bætið við. ... skal eg með sumarskipum senda yður smásaman nokkra stafi af söfnum mínum, eftir því sem þér í hvert sinn látið mig vita hvað því verki líður.

Samfundet for dansk Litteraturs Fremme hefur leitað til Konráðs þegar ljóst var að dansk-íslenskri orðabók yrði senn lokið. Konráð var í góðu vinfengi við Hallgrím Scheving og hafði m.a. unnið við að hreinrita orðasafn hans (Guðrún Kvaran 2008:156). Engar heimildir eru til um að Hallgrímur hafi sent Konráði efni til þessarar orðabókar.

Svipuð voru örlög ensk-íslenskrar orðabókar. Af gögnum Konráðs að ráða, sem varðveitt eru á Stofnun Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn, virðist hann hafa ætlað sér að semja slíka orðabók en lítið orðið úr framkvæmdum. Til eru orðalistar og drög að enskri málfræði en engin drög að orðabók. Hafi hann farið af stað með verkið virðist ekkert hafa varðveist af því.

Enn eitt orðabókarverk virðist með öllu týnt sem þó er vitað að Konráð vann að um árabíl. Þar er um að ræða orðabók yfir forna málið með dönskum skýringum. Hann fékk til hennar styrk frá danska Kirkju- og kennslumálaráðuneytinu á árunum 1857–1863 og sótti um viðbótarstyrk 1865 til að búa bókina til prentunar. Rakið verður hér það sem vitað er um þetta verk til að varpa ljósi á þessa miklu fyrirætlun Konráðs.

Ýmis bréf eru til sem styðja það að Konráð vann við fornnorræna orðabók með dönskum skýringum og var kominn nokkuð áleiðis. Hann sótti um styrk til „Det høie Ministerium for Kirke- og Underviisningsvæsenet“ í bréfi frá 22. maí árið 1856⁶ til að vinna „en muligst fuldstændig oldnordisk-dansk Ordbog“. Hann telur sjálfan sig vel til

6 Öll bréfin sem vitnað er til í þessum kafla eru varðveitt í Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn en ljósrit af þeim eru í mínum fórum.

Þess fallinn að vinna slíkt verk þar sem hann búi að langri reynslu af lestri fornra texta og reiknar með að þurfa til verksins sex ár. Í bréfinu er ítarleg lýsing á því hvað vinna þurfi. Í fyrsta lagi þurfi að orðtaka ýmist að nýju eða að hluta að nýju það elsta og gagnlegasta af handritum og skjölum í Kaupmannahöfn, Stokkhólmi og Uppsölum en einnig í Kristjaníu og Wolfenbüttel. Í öðru lagi þurfi að fara yfir þau orðfræðilegu verk yfir forna málið sem unnið er að, bæta í þau og endurskrifa. Þar nefnir hann einungis Sveinbjörn Egilsson og safn í eigu sjálfs sín. Í þriðja lagi þurfi að fella saman þau tvö söfn sem nefnd séu undir lið tvö. Með því að hefja verkið á 400 stærstu orðunum, lýsa merkingarþróun þeirra á kerfisbundinn hátt og sýna mikinn fjölda dæma með skýringum og þýðingum verði hægt að létta þá vinnu sem eftir er og spara með því tíma og fé. Konráð taldi nauðsynlegt að ráða aðstoðarmenn til orðtöku og uppskrifta og eins að fylgjast vel með því sem verið væri að vinna í orðabókagerð í öðrum löndum. Sótti hann um 1500 ríkisdali.

Eins og fram hefur komið fékk Konráð jákvætt svar við styrkumsókninni með bréfi frá 11. júlí 1857 og 3. mars árið 1858 skrifaði hann bréf til þess að gera grein fyrir því sem unnist hefði á fyrsta styrkárinu. Í bréfinu er ítarleg verklýsing og þar kemur fram í lokin að engin grein sé endanlega frágengin. Það efni sem safnað hafi verið til verksins sé mikið og reiknað sé með að um 15.000 greinar verði til í lok næsta fjárlagaárs 1858/59.

Í bréfi dagsettu 2. apríl 1859 sendir hann umbeðið ársyfirlit yfir verkið. 12.000 greinar höfðu verið unnar, mikilvæg handrit orðtekin og mikil vinna lögð í að undirbúa næsta skammt af greinum. Vonast Konráð til að verða hálfnaður með verkið um mitt ár 1860. Í bréfi frá 31. mars 1860 telur hann sig hafa náð settu marki, tilbúnar greinar séu nú um 20.000 og þegar sé vinna hafin við margar aðrar. Í lokin skrifar hann:

For at fatte mig kort, skal jeg hertil kun föie Forsikringen om, at jeg opfylder en i hver Henseende behagelig Pligt, idet jeg af al min Evne arbejder hen til det Maal snarest muligt at fuldende en oldnordisk-dansk Ordbog der kunde bidrage ikke allene til at udvide den hele Synskreds i dette Fag, men ogsaa til at berigtige vildtfarene og vildtledende Opfatninger.

Samkvæmt bréfi frá 30. mars 1861 telur hann sig tilbúinn með 30.000 greinar, helminginn af fyrirhuguðu verki, og að fjölmargar greinar til viðbótar séu nær fullskrifaðar. Hann sér ekkert því til fyrirstöðu að hægt verði að prenta ritið í lok þess tíma sem fyrirhugaður var til

vinnunnar. Næsta bréf er skrifað 1. apríl 1862. Kaflinn um orðabókina er stuttur, tíu handskrifaðar línur sem enda þannig:

troer jeg nu at kunne indskrænke mig til at udtale Haabet om i det tilstundende Finantsaar at faae dette Værk – enten ganske, eller saa godt som – færdigt i Manuscript.

11. mars 1863 skrifar Konráð enn bréf um stöðu verksins og sækir um áframhaldandi styrk á fjárlagaárinu 1863–1864. Þar bendir hann á að 18 arkir af orðabók Johans Fritzners séu þegar komnar út með greinum frá *a – hrímdrif* og væntanleg sé á næstu vikum orðabók Eiríks Jónssonar. Þessi tvö verk ásamt orðabók Sveinbjarnar Egilssonar muni án efa bæta tímabundið þann skort sem sé á fornorrænum orðabókum. Sjálfur hafi hann því ákveðið að auka sitt verk með því að bæta við mikilvægum flokki orða sem í séu öll norræn viðurnefni og eiginnöfn og val af landræðilegum nöfnum. Í bréfi frá 16. mars 1864 nefnir hann aftur að hann hafi ákveðið að stækka sína væntanlegu orðabók og telur sig þurfa tvö ár til viðbótar til þess. Prentun ætti að geta hafist 1. apríl 1865. Óskar hann eftir 1000 ríkisdala styrk á næsta fjárlagaári.

Síðasta bréfið til ráðuneytisins í þessari lotu er frá 6. febrúar 1865. Þar gerir Konráð rækilega grein fyrir því hvernig hann hyggist stækka verk sitt með áður nefndum viðbótum og sækir aftur um 1000 ríkisdala styrk til að búa það endanlega til prentunar.

Nú virðist hafa orðið hlé í vinnu við forníslensk-danska orðabók en í bréfi dagsettu 27. september 1872 til kirkju- og menntamálaráðuneytisins gerir Konráð grein fyrir þessari töf:

Det vil være i det høje Ministeriums Erindring, at Regeringen i sin Tid i en Række Aar (1856 fgg.) ydede mig Understøttelse til Udarbejdelsen af en oldnordisk-dansk Ordbog. At jeg ikke kom til Ende hermed, laa til Dels i de litterære Forhold paa den oldnordiske Lexikografis Omraade.

Síðan getur hann þess að frá 1860 hefðu komið út fimm orðabækur yfir íslenskt mál sem hann nefnir allar og fer um gagnrýnisorðum. Þetta voru *Lexicon poeticum* Sveinbjarnar Egilssonar frá 1860 („et særdeles fortjenstligt Arbejde, der bragte Indsigten i oldnordisk Poesi et stort Skridt fremad, er nu efter min Anskuelse for en stor Del forældet.”), *Oldnordisk ordbog* Eiríks Jónssonar frá 1863 („er udarbejdet efter en meget utilfrædsstillende Plan, som blev forfatteren ligesom ’paaoktrojeret’”), *Altnordisches Glossar* eftir Möbius frá 1866 („Men det ville dog være urimeligt her at forlange en fuldkommen Nøjagtighed

i det enkelte.“), fornmálsorðabók Johans Fritzners frá 1867 („har sine ubestridelige Fortjenester, men gjør sig paa den anden Side skyldig i mange Misforstaaelser.“) og orðabók Cleasbys sem farið var að gefa út í heftum. Hann gagnrýndi þær allar, sagði þær þegar úreltar og ekki fræðilega unnar og taldi, þrátt fyrir nýlegar fornmálsorðabækur, fulla þörf á þeirri sem hann hafi unnið að um árabíl. Athugasemdin um orðabók Cleasby er birt í kafla 2.

Konráð telur allar orðabækurnar fimm aðeins „Glossarier – kun Brudstykker af et fuldstændigt Lexikon.“ Hann segist engan veginn hafa gefið verkið upp á bátinn og muni helga því allan sinn tíma þegar hann hafi komið frá sér útgáfu á Njálu.⁷ Síðan bætir hann við:

Vejen til et Maal, man ønsker at naa, synes gjerne kortere, end den er i Virkeligheden; og da jeg fattede det Forsæt at udarbejde en Ordbog over en saa rig Litteratur, som den oldnordiske, havde jeg – skjönt øvet i lexikalsk Excerptering omtrent fra mit 18. Aar af – dog ikke rigtig udmaalt Forholdet imellem min Opgave og den Tid det vilde være muligt for en enkelt at anvende derpaa i nogle Aar.

Hann óskar eftir því að fá að ráða Eirík Jónsson sem aðstoðarmann þar sem honum sé ljóst að þetta sé ekki eins manns verk. Nú reiknar hann með að 10–12 ár þurfi til að ljúka verkinu sem sé allt byggt á úrvinnslu úr handritum sem séu mjög mörg og sum erfið viðureignar.

Fornmálsorðabók Konráðs kom aldrei út og handritið virðist með öllu glatað. Sama er að segja um svar ráðuneytisins um viðbótarstyrk. Engin bréf frá Konráði til ráðuneytisins eru varðveitt yngri en bréfið frá 1872. Hugsanlegt er að ýmsir orðalistar og listar yfir örnefni, viðurnefni og mannanöfn, sem varðveittir eru í Stofnun Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn, hafi orðið til eftir að hann ákvað að hafa með slík nöfn án þess að unnt sé að fullyrða það en búast hefði mátt við að meira efni lægi fyrir miðað við að Konráð hafði unnið við verkið frá 1857 til 1865 þegar hann sækir um útgáfustyrk og virðist enn vera að 1872.

5 Niðurlag

Af því sem fram er komið má ljóst vera að Konráð hafði áhuga á að Íslendingar eignuðust orðabækur. Annars hefði hann tæplega eytt jafn miklum tíma í verk af því tagi. Hann virðist hafa haft ýmislegt á þrjónunum sem ekkert varð úr eins og íslensk-danska nútímamáls-

⁷ Bókin kom út 1875.

orðabók og ensk-íslenska orðabók. Aftur á móti er ástæðulaust að reingja að hann hafi unnið að forníslensk-danskri orðabók þótt handritið virðist hafa glatast. Hann setti markið hátt, sennilega of hátt fyrir einn mann sem var önnum kafinn við kennslu og rannsóknir. Ekkert bendir til að Eiríkur Jónsson hafi komið að verkinu með honum. Skýrslurnar sem varðveist hafa eru áhugaverð heimild um fyrirhugað verk. Metnaður Konráðs var mikill, allt skyldi vera með en markmiðið var engan veginn raunsætt fyrir einn mann,

Vinna við orðabók Cleasbys var einnig staðreynd þótt ekki sé unnt að benda á þátt Konráðs eða annarra Íslendinga í því verki sem út kom 1874. Eins og fram kom í öðrum kafla segist Konráð þó hafa skipulagt verkið, haft umsjón með því og unnið mikið af því efni sem lá fyrir þegar bókin kom út.

Eina bókin sem Konráð fylgdi til loka 1851 var *Dönsk orðabók með íslenskum þýðingum* sem hann vann í sama anda og Molbech að skrifa fremur merkingarlýsingar og sýna notkun með dæmum en að skýra með jafnheitum þótt vissulega séu jafnheiti notuð í bland. Molbech gaf út einmála orðabók. Í slíkri orðabók er aðeins eitt umfjöllunarmál sem yfirleitt er móðurmál notendanna sem bókin er ætluð. Molbech skrifaði fyrir danska notendur eða notendur sem gott vald höfðu á dönsku (*Nordisk leksikografisk ordbog* 1997:111). Konráð skrifaði hins vegar fyrir íslenska notendur og hans bók er tvímála. Í tvímála orðabók eru tvö umfjöllunarmál, annars vegar viðfangsmálið, sem er málið á flettorðaskránni, og hins vegar markmálið sem yfirleitt er móðurmál höfundar eða mál sem hann ræður mjög vel við (*Nordisk leksikografisk ordbog* 1997:257–258). Skýringar í tvímála orðabókum eru oftast jafnheiti en í töflum 1 og 2 má einnig sjá þess dæmi að Konráð þýðir skýringar Molbechs. Í töflu 3 má sjá að Konráð notar eingöngu jafnheiti þegar hann nýtir sér orðabók Meyers.

Ýmsir hafa nefnt að *Dönsk orðabók með íslenskum þýðingum* hafi haft mikil áhrif til hins betra á málnotkun manna. Áður var vitnað í ummæli Björns M. Ólsen en aðrir sem tjáð hafa sig um áhrifin eru Jónas Kristjánsson (1986:143), Jakob Benediktsson (1969: 105) og Kjartan Ottósson. Kjartan nefndi þó að orðabókin hefði lítið stuðlað að aukinni útbreiðslu nýyrða (1990:101). Enginn þessara þriggja styðst við athugun á áhrifum bókarinnar og er mér ekki kunnugt um að slík athugun hafi farið fram.

Engar heimildir hafa fundist um að Konráð hafi haft endurútgáfu í huga þótt hann hafi lifað í fjörutíu ár eftir að bókin kom út. Öll hans elja á orðabókarsviðinu eftir að *Danskri orðabók með íslenskum*

Þýðingum lauk fór í forn málsorðabókina með dönskum skýringum. Þegar orðabók Konráðs kom á markað var engin dönsk-íslensk orðabók til og því hefur hún verið keypt og notuð. Aðferð hans við að þýða oft fremur en nota jafnheiti hefur vafalaust valdið mörgum notandanum vonbrigðum sem var í leit að jafnheiti yfir danska flettiorðið. Sjálfur taldi Konráð það einn helsta kost bókarinnar að hann vísaði til fornrita. Með því fjarlægðist hann samt samtímamálið sem gerði það að verkum að bókin er blanda af gömlu og nýju og því ekki eins notendavæn og hún hefði getað verið. Í 3.4 er vísað til ummæla Björns Jónssonar um að bókin hafi þótt óhandhæg og ekki við alþýðu hæfi og er sá dómur Björns líklega nokkuð góð lýsing frá sjónarhóli hins almenna notanda tvímála orðabókar.

Heimildir

- An Icelandic-English dictionary* / based on the MS. collections of Richard Cleasby, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson ; with an introduction and life of Richard Cleasby by George Webbe Dasent. 1874. Oxford: Clarendon Press.
- An Icelandic-English dictionary* / initiated by Richard Cleasby, subsequently revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson. 2nd ed. with a supplement by Sir William A. Craigie. 1957. Oxford: Clarendon Press.
- Bjarni Vilhjálmsson. 1944. Nýyrði í Stjörnufræði Ursins. *Skirnir*, 118. árg.: 99–130. [Endurprentuð í *Orð eins og forðum*. Greinasafn eftir Bjarna Vilhjálmsson gefið út í tilefni sjötugsafmælis hans 12. júní 1985. Bls. 1–29. Reykjavík: Hafsteinn Guðmundsson.]
- Björn Halldórsson. 1814. *Lexicon Islandico-Latino-Danicum Biörnönis Haldorsonii*. Biörn Haldorsens islandske Lexikon. Ex Manuscriptis Legati Arna-Magnæani cura R. K. Raskii editum. I–II. Havniæ: apud J. H. Schubothum.
- Björn M. Ólsen. 1891. Konráð Gíslason. *Tímarit Hins íslenzka bókmenntafjelags* 12:1–96.
- Bréf = *Bréf Konráðs Gíslasonar*. 1984. Aðalgeir Kristjánsson bjó til prentunar. Reykjavík: Stofnun Árna Magnússonar.
- Briefwechsel = *Briefwechsel der Gebrüder Grimm mit nordischen Gelehrten*. 1885. Ernst Schmidt (Hrsg.) Berlin: Dümmler.
- Dansk Ordbog udgiven under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse*. 1793–1848. I–VI. Kiøbenhavn.
- Eiríkur Jónsson. 1863. *Oldnordisk Ordbog ved det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab*. Kjöbenhavn.
- Finnbogi Guðmundsson. 1970. Frá Hallgrími Scheving. *Landsbókasafn Íslands. Árbók* 1969, 26. ár, bls. 156–209.

- Fritzner, Johan. 1867. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Kristiania: Trykt paa Feilberg & Landmarks Forlag.
- Fritzner, Johan. 1886–1896. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. I–III. Omarbeidet, forøget og forbedret Udgave. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Gísli Brynjólfsson. 1952. *Dagbók í Höfn*. Reykjavík: Heimskringla.
- Guðrún Kvaran. 1991. Konráð Gíslason. Málfræðingur og orðabókahöfundur. *Skagfirðingabók. Rit Sögufélags Skagfirðinga*. 20:47–70.
- Guðrún Kvaran. 2008. Hallgrímur Scheving og staðbundinn orðaforði. *Íslenskt mál og almenn málfræði* 30:153–178.
- Gunnlaugur Oddsson. 1819. *Orðabók, sem inniheldr flest fágæt, framandi og vandskilin ord, er verda fyrir i dønskum bókum*. Kaupmannahöfn.
- Gunnlaugur Oddsson. 1991. *Orðabók sem inniheldur flest fágæt, framandi og vandskilin ord, er verda fyrir i dønskum bókum*. Ný útgáfa með íslenski orðaskrá. Jón Hilmar Jónsson sá um útgáfuna ásamt Þórdísi Úlfarsdóttur. Orðfræðirit fyrri alda I. Reykjavík: Orðabók Háskólans.
- Jakob Benediktsson. 1969. Íslensk orðabókarstörf á 19. öld. *Andvari*. Nýr flokkur. Bls. 96–108.
- Jón Ingjaldsson. 1855. *Boðsbréf*. 28. marts 1855. Húsavík.
- Jónas Hallgrímsson. 1836. Af eðlisháttum fiskanna. *Fjölnir. Ár-rit handa Íslendingum*. Annað ár, 3–14.
- Jónas Hallgrímsson. 1989. *Ritverk Jónasar Hallgrímssonar*. I–IV. Reykjavík: Svart á hvítu.
- Jónas Jónasson. Eiginhandarrit af danski orðabók. Án titilblaðs. Í eigu Amtsbókasafnsins á Akureyri. [Ljósrit í eigu Guðrúnar Kvaran].
- Jónas Jónasson. 1896. *Ný dönsk orðabók með íslenskum þýðingum*. Reykjavík: Ísafoldarprentsmiðja.
- Jónas Kristjánsson. 1986. Íslensk sprogpolitik i 1800-tallet. *De nordiske skriftspråkernes udvikling på 1800-tallet* 3:134–147. Nordisk språksekretariats rapport 7. Oslo.
- Kjartan Ottósson. 1990. *Íslensk málhreinun*. Rit Íslenskrar málnefndar 6. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Konráð Gíslason. 1847. Afrit af bréfi Konráðs til konungs er varðveitt á Stofnun Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn (Árnasafn, KG, 31 a).
- Konráð Gíslason. 1851. *Dönsk orðabók með íslenskum þýðingum*. Kaupmannahöfn.
- Meyer, L. 1844. *Fremmedord-Bog, eller kortfattet Lexikon over fremmede, i det danske Skrift- og Omgangs-sprog forekommende Ord, Konstudtryk og Talemaader; tilligemed de i danske Skrifter mest brugelige, fremmede Ordforkortelser*. Anden, forøgede og forbedrede Udgave. Kjøbenhavn: Forlagt af J.H. Schubothes Boghandling.
- Molbech, Christian. 1833. *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskiellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste*. Kiöbenhavn: Paa den Gyldendalske Boghandlings Forlag.

- Möbius, Theodor. 1866. *Altnordisches Glossar. Wörterbuch zu einer Auswahl alt-isländischer und alt-norwegischer Prosatexte*. Leipzig.
- Nordisk leksikografisk ordbog*. 1997. Henning Bergenholtz o.fl. Skrifter utgitt av Nordisk forening for leksikografi. Skrift nr. 4. Oslo.
- Páll Eggert Ólason. 1950. *Íslenzkar æviskrár*. III. bindi. J–N. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Ritmálssafn Orðabókar Háskólans*: http://arnastofnun.is/page/gagnasofn_ritmalssafn.
- Sveinbjörn Egilsson. 1860. *Lexicon poëticum / conscripsit Sveinbjörn Egilsson; edidit Societas regia antiquariorum septentrionalium*. Hafniae.
- Ursin, G.F. 1842. *Stjórnufræði, ljett og handa alþíðu*. Videiar klaustri.

Lykilorð

orðabækur, orðabókafræði, orðaforði, málhreinsun

Keywords

dictionaries, lexicography, vocabulary, linguistic purism

Abstract

The article is concerned with the lexicographical work of Konráð Gíslason (1808–1891) who was a professor of Nordic philology at the University of Copenhagen and better known as a grammarian. After a short introduction I discuss *An Icelandic-English Dictionary* (1874), which Gíslason worked on for fourteen years in company with other Icelanders but had not the opportunity to prepare for printing. Next I turn to the *Dönsk-íslensk orðabók* (Danish-Icelandic dictionary) that Gíslason published in 1851. The main model for this work was *Dansk Ordbog* (Danish dictionary) by Christian Molbech, published in 1833. By comparing one column in Gíslason's dictionary with the corresponding one in Molbech's work it becomes evident that Gíslason used Molbech's text and examples extensively as a source. I then compare the words Gíslason regarded as loan words with Ludvig Meyer's book on loan words from 1844 since Molbech avoided such words in his dictionary. Other sources are also discussed, in particular it is investigated which of the numerous neologisms of the poet Jónas Hallgrímsson were taken up by Gíslason. Separate sections are devoted to the reception of the Danish-Icelandic dictionary by Gíslason's contemporaries, and the Danish-Icelandic dictionary by Jónas Jónasson that was published in 1896 is discussed as well as the reason why Gíslason's dictionary was not revised and published again. Chapter four deals with dictionaries that Gíslason worked on during various periods of his professional life without seeing any of them published.

Guðrún Kvaran
 Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum / Háskóli Íslands
 Neshagi 16
 107 Reykjavík
 gkvaran@hi.is